

ТЕОРІЯ ОСВІТИ Й НАВЧАННЯ

УДК 37.378

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.1.14>

Т. М. БОЛЯК

аспірант кафедри економіки та економічної освіти,

Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, Україна

Електронна пошта: taniaboliak2310@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8681-4328>

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Змістом статті є розуміння і стосовність науково-педагогічної термінології: «культура мови», «культура мовлення учителя початкової школи» та «комунікативну компетентність». Визначено, що однією з провідних умов соціального прогресу сучасного суспільства є мовленнєва діяльність. Розвинені мовленнєві вміння, за твердженням учених, є показником педагогічної культури та педагогічної майстерності учителя початкової школи в умовах сучасного освітнього середовища.

Чинні державні нормативно-правові акти (Закон України «Про вищу освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні, галузева Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти та ін.) регламентують мовленнєву діяльність педагога будь якого навчального закладу, зазначаючи, що мовою освітнього процесу в українських закладах освіти є державна мова, тобто українська мова.

Зазначено, ще одну важливу характеристику діяльності учителя початкової школи в умовах сучасного освітнього середовища, а саме «культура мови». У таблиці 1, перелічено авторські підходи до визначення поняття «культура мовлення».

Культура мовлення учителя початкової школи в умовах сучасного освітнього середовища є не лише показником його професійних якостей, а й фактором, що впливає на його визнання у освітньому світі. Учитель, який не володіє мовленням на належному рівні, не може бути задоволеними собою, що негативно позначається на його поведінці, професійній діяльності, навіть приватному житті тощо.

Аналіз наукової літератури дозволив визначити «комунікативну компетентність» як складний структурний феномен, який містить сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Відтак важливим складником професійної компетентності учителя початкової школи в умовах сучасного освітнього середовища є комунікативна компетентність.

Ключові слова: культура мови, культура мови учителя початкової школи, комунікативну компетентність, мовленнєва компетенція, професійну компетентність, професійна компетентність учителя.

Вступ. У сучасних умовах державотворення в Україні зростає необхідність підвищення культури мовлення, а отже і спілкування. Слово є одним із наймогутніших комунікативних знарядь людини. У будь-якій сфері практичної діяльності люди повинні вміти користуватися словом цілеспрямовано і вміло, здійснюючи позитивний вплив на слухача. Особливо високі вимоги ставляться до мовлення учителя початкової школи, адже основним знаряддям його педагогічної праці є слово.

Звичайно, ми чуємо українську мову під час навчальних занять, на перервах, у повсякденному спілкуванні, але ця мова не завжди правильна. Неточність і некоректність усного

мовлення виникає тоді, коли її носій нехтує правилами літературної мови та припускається помилок у власному мовленні. У цьому контексті мовлення учителя початкової школи є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоствердження його особистості.

Чинні державні нормативно-правові акти (Закон України «Про вищу освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні, галузева Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти та ін.), регламентують мовленнєву діяльність педагога будь якого закладу освіти,

зазначаючи, що мовою освітнього процесу в українських закладах освіти є державна мова. Тож спілкування державною мовою нині стає основою нормою культури професійного мовлення сучасного вчителя.

Поставлення проблеми. Незаперечною є теза Шингофа: «Із слова починається людина» [Шингоф 2021: 145]. Вочевидь, людина існує в мові, виявляє себе в мові, прокладає через мову, через спілкування місток для порозуміння з іншими людьми. Відтак можна впевнено сказати, що історія людства здійснюється у спілкуванні, засобами мови, а однією з провідних умов соціального прогресу суспільства є мовленнєва діяльність. Успіх мовленнєвої діяльності, її результативність своєю чергою залежить від особистості, від рівня розвитку її мовлення, від культури мови і мовлення особистостей-мовців, які беруть участь у мовленнєвій діяльності.

Не матиме належного авторитету той учитель початкової школи, який не вмє правильно висловити свою думку, дібрати лексичні вирази відповідно до конкретної ситуації, не користується образними, емоційно-експресивними, інтонаційними можливостями мовлення в процесі спілкування. Спілкування як з учнями, так і з колегами, із батьками вихованців вимагає від учителя зрозумілого і образного мовлення. Щоб реалізуватися на фаховому рівні, сучасний педагог повинен володіти всіма виражальними засобами літературної мови. Основною її ознакою є наявність норм, історично усталених і соціально закріплених правил, які є обов'язковими для всіх незалежно від професійної, соціальної чи територіальної належності. Особливу роль у цьому процесі відіграє мовленнєва компетентність.

Мовленнєва компетенція охоплює певні знання про точність, влучність, адекватність, правильність використання мовних засобів, знання про особливості використання мовних засобів залежно від типу, стилю мовлення, знання особливостей використання зображувально-виражальних засобів мови, про особливості усного й писемного мовлення, його діалогічну та монологічну форми та є одним із компонентів професійної готовності, реалізації професійного потенціалу майбутнього вчителя. Розвинені мовленнєві вміння, за твердженням учених,

є показником педагогічної культури та педагогічної майстерності учителя початкової школи [Шингоф 2021: 165].

Важливо зрозуміти, що завдання учителя початкової школи допомогти школярам усвідомити, що вони мають говорити і писати зрозуміло для інших, що існують спеціальні правила (норми), яких необхідно дотримуватись. А тому традиційних знань з фонетики та граматики, на переконання М. С. Вашуленка, недостатньо щоб користуватися мовою як засобом спілкування. Для цього, вважає вчений, слід знати ще й найважливіші соціальні, ситуативні та контекстуальні правила і зважати на них. Існують норми комунікативної компетенції: що саме? де? коли? як? Говорять і мають говорити люди в тих чи інших ситуаціях. Саме вони зможуть забезпечити кожному випускникові загальноосвітньої школи важливу для їхньої життєдіяльності загальну мовленнєву компетентність. Тому учитель початкової школи у доступній формі має ознайомити молодших школярів з цими правилами, навчити користуватися ними у повсякденному житті.

Учитель початкової школи використовує в процесі навчання учнів два види мовлення: монологічне та діалогічне. Безперечно, для висвітлення власної позиції, розуміння, ставлення до певних подій, або ж для простої передачі інформації має величезне значення монолог. Однак, якщо поставити собі за мету встановити контакт з певною особою, то в такому випадку вирішальне значення відіграє діалог.

Уміння висловлювати своє бачення ситуації, толерантно і з почуттям поваги до респондента вислухати його позицію – у цьому й полягає суть діалогу. Його мета-у передачі інформації, демонстрації ставлення одного учасника діалогу до іншого, знаходженні позиції, яка б влаштувала обох співрозмовників. У діалозі важливо дотримуватися принципу рівноцінності, суб'єктності обох сторін. Адже конструктивний діалог збагачує сферу знань та почуттів його учасників, зберігаючи унікальність кожного. Обов'язковим його критерієм є зміна, яка відбувається у результаті його проведення з учасниками. Тема діалогу з кожною реплікою збагачується новим змістом, що впливає на усвідомлення її суті та здійснення оброблення інформації на іншому, з кожним разом дещо на

вищому рівні. Розвинені комунікативні уміння, звісно, є показником педагогічної культури та педагогічної майстерності учителя початкової школи [Шингоф 2021: 169].

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз наукової літератури, було визначено ще одну важливу характеристику діяльності учителя початкової школи, а саме «культура мови». Питання культури мовлення є актуальним за будь-якого часу та в будь-якій національній спільноті, тому займає домінуюче місце у наукових працях мовознавців, серед яких М. Білоус, С. Богдан, О. Дзюбенко, А. Коваль, Т. Ладиженська, Н. Плющ, Л. Полюга, Я. Радевич-Винницький, М. Стельмахович, Є. Чак, Т. Чмут та інші. Проблеми культури мовлення були предметом дослідження українських учених, а саме: М. Боголюбова, В. Винницького, В. Ждорошенка, С. Єрмоленко, О. Капелюшного, О. Пономаріва, О. Сербенської та інших. Однак, у зв'язку зі зростаючими вимогами до рівня професійності педагогів, розвідки та пошуку в напрямку формування культури професійного мовлення учителя не припиняються і відзначаються стійкою актуальністю.

Дотичних до цієї праці. Феномен комунікативна компетентність учителя, особливості її формування і розвиток вивчаються такими науковцями, як Н. Бібік, В. Болотов, Ю. Варданян, О. Винославська, Ю. Вторнікова, А. Гуралюк, О. Земка, І. Зимня, О. Корніяка, О. Краєвська, Н. Кузьміна, О. Максимова, Л. Мамчур, Л. Мацько, Г. Олійник, М. Пентилук, С. Сквар-

цова, О. Семенов, Т. Симоненко, І. Родигіна, І. Чеботарьова та інші.

Мета статті. Розуміння та стосовність наукових термінів «культура мови», «комунікативна компетентність»; проаналізовано авторські підходи до визначення поняття «культура мови»; характеристика ознак культури мовлення учителя початкової школи в умовах сучасного освітнього середовища;

Виклад основного матеріалу. Під науковим терміном «культура мови» розуміють відповідність її не тільки сучасним літературним нормам, а й іншим якостям, що свідчать про її досконалість: точність, логічність, чистота, виразність тощо.

«Культура мови» – це рівень володіння нормами усної та писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування [Серих 2019: 94]. Авторські підходи до визначення поняття «культура мови» зазначено у таблиці 1.

Важливими характеристиками культури мовлення є правильність, змістовність, доречність, достатність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна виразність, образність, барвистість, чистота, емоційність. Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, уникнення вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна

Таблиця 1

Авторські підходи до визначення поняття «культура мови»

№	Персоналії	Визначення поняття
1.	В. Русанівський	Передбачає вироблення етичних норм міжнаціонального спілкування, які характеризують загальну культуру нашого сучасника.
2.	Л. Струганець	Сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання; культивування (удосконалення) літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення у мовній практиці норм літературної мови, відповідна мовна політика у державі.
3.	М. Ільяш	Володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, вміння користуватися мовностилістичними засобами і прийомами з урахуванням умов і мети комунікації; упорядкована сукупність нормативних мовних засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови та мету спілкування; самостійна лінгвістична дисципліна
4.	С. Шевчук	Це галузь мовознавства, що кодифікує норми, стандарти репрезентації мовної системи. Вона не лише утверджує норми літературної мови, а й пропагує їх, забезпечуючи стабільність і рівновагу мови.
5.	В. Пасинок	Це система наукових знань та практичних навичок, оволодіння якими забезпечує ефективність комунікативного впливу мовця на адресата – індивідуального або колективного.

розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою – необхідні елементи мовної культури учителя [Серих 2019: 98].

Культуру мовлення учителя початкової школи характеризують такі ознаки: *правильність*, (тобто відповідність прийнятим орфоепічним, орфографічним, граматичним, лексичним нормам); *різноманітність*; *виразність* забезпечується оригінальністю у висловлюванні думок з метою ефективного впливу на партнера по комунікації (засоби художньої виразності; фонетичні засоби; приказки, прислів'я, цитати, афоризми, крилаті слова і вирази; нелітературні форми національної мови; синтаксичні фігури); *ясність*, тобто доступність мовлення для розуміння тих, хто слухає («Хто ясно мислить, той ясно викладає»); *точність*, або відповідність висловлювань того, хто говорить, його думкам; *нормативність* (відповідність системі мови, її законам); *чистота*, тобто бездоганність усіх елементів мовлення, уникнення недоречних, невластивих українській мові іншомовних запозичень; *стилість* (раціональний вибір мовних засобів для вираження головної думки, тези); *доцільність*, тобто відповідність мовлення меті, умовам спілкування, стану того, хто висловлюється; *логічність* (точність вживання слів і словосполучень, правильність побудови речень, смислова завершеність тексту); *естетичність*; *багатство* [Серих 2019: 109].

Теоретичною основою культури мовлення є пізнання й осмислення мовних норм, особливостей функціонування стилів літературної мови, усвідомлення взаємозв'язків системи мови, структури мовлення й екстралінгвістичних структур; практичною – систематична увага мовця до мови і рівня власного мовлення, прагнення досягти мовленнєвої майстерності.

Високий рівень культури мовлення учителя початкової школи забезпечується його організаторськими вміннями (організувати процес спілкування, враховуючи ситуацію, мотив і мету спілкування, правильно розуміючи партнера; викликати і підтримувати інтерес до спілкування, поступово досягаючи своєї мети), інформативними (викласти інформацію в монологічній або діалогічній формі доступними для

адресата лексичними засобами, синтаксичним, інтонаційним оформленням); перцептивними (словом і ділом впливати на партнерів, переконувати їх, схилити на свій бік); контрольностимулюючими (оцінювати діяльність співрозмовника на кожному етапі спілкування у такій формі, підсилювати його прагнення до подальшого спілкування, аналізувати власну мовленнєву діяльність) та ін.

Культура мовлення учителя початкової школи є не лише показником його професійних якостей, а й фактором, що впливає на його визнання у педагогічному світі. Учитель, який не володіє мовленням на належному рівні, не може бути задоволеними собою, що негативно позначається на його поведінці, професійній діяльності, навіть приватному житті [Серих 2019: 145].

У сучасних дослідженнях неодноразово наголошувалося на важливості комунікативної компетентності для професійної діяльності вчителя. Учитель початкової школи має володіти високим рівнем спілкування, уміти висловлювати свої думки, почуття, доносити їх до своїх учнів, розв'язувати певні комунікативні проблеми, пов'язані з організацією освітнього процесу, та конфліктні ситуації, що виникають в учнівському колективі, сприяти добрій атмосфері у класі.

Аналіз наукової літератури дозволив визначити «комунікативну компетентність» як складний структурний феномен, який містить сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування; здатність людини встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, розвивати ефективне спілкування з партнерами по спілкуванню.

Комунікативна компетенція належить до сфери професійного та особистісного розвитку, вона конкретизується на рівні кваліфікаційних характеристик, освітніх галузей і навчальних предметів для кожного рівня навчання; процес формування й розвитку комунікативної компетенції відбувається в контексті нових вимог до освітнього процесу, які висуває ринок праці; комунікативна компетенція може розглядатися як освітня компетенція, формування якої відноситься (може відноситися) до кожної навчальної дисципліни. Комунікативна компетентність дозволяє учителю початкової школи не лише

успішно здійснювати основні завдання самореалізації особистості, дотримуватися специфічних соціально-культурних норм мовленнєвої поведінки, а й допомогти учням стати активними співучасниками взаємодії.

Таким чином, можна зробити висновок, що комунікативна компетентність учителя початкової школи – це система внутрішніх ресурсів ефективного вирішення фахових завдань, а саме: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок, яка певним чином пов'язана з цілісністю особистості.

«Професійна компетентність учителя» – це динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність учителя успішно здійснювати професійну діяльність [Берека 2018: 245]. Розглядаючи професійну компетентність учителя початкової школи як, якість особистості, розуміємо професійно важливі риси особистості педагога, які необхідні для ефективного виконання ним завдань навчання, розвитку й виховання учнів, що забезпечують професійну діяльність вчителя. Ці фахові якості визначають його мож-

ливість, спроможність, здібність до виконання педагогічної діяльності.

У професійній діяльності учитель початкової школи виступає активним суб'єктом спілкування: передає та приймає інформацію від учнів, колег і батьків, установлює контакти з ними, будує взаємовідносини на основі діалогу, розуміє і сприймає внутрішній світ дитини, прагне до максимальної реалізації здібностей кожного учня та забезпечення його емоційного комфорту в освітній процес.

Результати й висновки. Відтак важливим складником професійної компетентності учителя початкової школи є комунікативна компетентність, а одним із першочергових завдань вищої педагогічної освіти формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності вчителя, оскільки вона виступає духовно-моральним чинником і науковим змістом освітнього процесу, де знання вчителя, гуманність, душевна щедрість, бажання зрозуміти і допомогти учню відіграють головну роль [Берека 2018: 252].

Перспективою щодо подальшого наукового дослідження є комунікативна компетентність як складова професійної компетентності учителя початкової школи в умовах сучасного освітнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берека В. Є., Галас А. В. Професійна компетентність вчителя початкових класів : навчально методичний посібник для вчителів. Харків : Ранок, 2018. 496 с.
2. Ваколя Т. І. До проблеми професійної компетенції вчителя початкової школи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Педагогіка, соціальна робота»*. 2018. № 34. С. 48–51.
3. Задорожна Л. К. Професійна компетентність сучасного педагога: методологія, теорія, методика, практика : моногр. Одеса : Видавець Букаєв В. В., 2019. 286 с.
4. Кожем'якіна І. В. Розвиток професійної мовно-мовленнєвої компетентності вчителя початкових класів у системі післядипломної освіти : автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – Теорія та методика професійної освіти / І. В. Кожем'якіна; СДПУ імені А. С. Макаренка. Суми, 2019. 20 с.
5. Савченко О. Р. Початкова освіта в контексті ідей Нової початкової школи. *Рідна школа*. 2018. № 37. С. 3–7.
6. Серих Л. В. Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-методичної практичної конференції. Суми : НІКО, 2019. 380 с.
7. Шингоф І. Л. Формування культури професійного саморозвитку вчителя-філолога в системі авторської творчої майстерності : метод. посіб. / І. Л. Шингоф. Краматорськ : Інформаційно-видавничий відділ, 2021. 264 с.

REFERENCES

1. Bereka, V. Ye., Halas, A. V. Profesiynna kompetentnist' vchytelya pochatkovykh klasiv [Professional competence of primary school teachers]: teaching manual for teachers, 2018, pp. 496. [in Ukraine]
2. Vakolia, T. I. Do problemy profesiinoi kompetentsii vchytelia pochatkovoї shkoly [To the problem of professional competence of primary school teachers]: Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: «Pedagogy, social work». 2018, pp. 286. [in Ukraine]
3. Zadorozhna, L. K. Profesiina kompetentnist suchasnoho pedahoha: metodolohiia, teoriia, metodyka, praktyka : monohr. [Professional competence of a modern teacher: methodology, theory, methodology, practice]: 2019, pp. 286. [in Ukraine]

4. Kozhemiakina, I. V. Rozvytok profesiinoi movno-movlennievoi kompetentnosti vchytelia pochatkovykh klasiv u systemi pisliadyplomnoi osvity : avtoref. dys. kand. ped. Nauk [Development of professional language and speech competence of primary school teachers in the system of postgraduate education : author's ref. dis. Cand. ped. Science]: 2019, pp. 20. [in Ukraine]
5. Savchenko, O. R. Pochatkova osvita v konteksti idei Novoi pochatkovoї shkoly: [Primary education in the context of the ideas of the New Primary School]: 2018, pp. 3–7. [in Ukraine]
6. Sierykh L. V. Osobystisno-profesiina kompetentnist pedahoha: teoriia i praktyka : zbirnyk materialiv III Vseukrainskoi naukovy-metodychnoi praktychnoi konferentsii [Personality and professional competence of a teacher: theory and practice : collection of materials of the III All-Ukrainian scientific-methodical practical conference]: 2019, pp. 380. [in Ukraine]
7. Shynhof, I. L. Formuvannia kultury profesiinoho samorozvytku vchytelia-filoloha v systemi avtorskoi tvorchoi maisternosti : metod. posib: [Formation of the culture of professional self-development of a teacher-philologist in the system of author's creative skill: method. Way]: 2021, pp. 264. [in Ukraine]

T. M. BOLIAK

Postgraduate Student at the Department of Economics and Economic Education,

National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, Ukraine

E-mail: taniaboliak2310@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8681-4328>

**PRIMARY SCHOOL TEACHER'S SPEECH CULTURE
AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE**

The content of the article is the understanding and relevance of scientific and pedagogical terminology: «language culture», «speech culture of primary school teachers» and «communicative competence». It is determined that one of the leading conditions for social progress of modern society is speech activity. Developed speech skills, according to scientists, are an indicator of pedagogical culture and pedagogical skills of primary school teachers in today's educational environment.

Current state regulations (Law of Ukraine «On Higher Education», National Strategy for Education Development in Ukraine for 2012–2021, On Measures to Ensure Priority Development of Education in Ukraine, Sectoral Concept for Development of Continuing Teacher Education, etc.) regulate speech activity teacher of any educational institution, noting that the language of the educational process in Ukrainian educational institutions is the state language, ie the Ukrainian language.

It is noted that another important characteristic of the activities of primary school teachers in the modern educational environment, namely «language culture». Table 1 lists the author's approaches to the definition of «speech culture». Also, the signs of the culture of speech of the primary school teacher are characterized, namely: correctness, variety, expressiveness, clarity, accuracy, normativeness, purity, brevity, expediency, logic, aesthetics, richness.

The speech culture of a primary school teacher in the modern educational environment is not only an indicator of his professional qualities, but also a factor influencing his recognition in the educational world. A teacher who does not speak properly can not be satisfied with himself, which negatively affects his behavior, professional activities, even private life and so on.

Analysis of the scientific literature has identified «communicative competence» as a complex structural phenomenon that contains a set of knowledge, skills and abilities that ensure effective communication. Therefore, an important component of the professional competence of primary school teachers in today's educational environment is communicative competence.

Key words: language culture, language culture of primary school teachers, communicative competence, speech competence, professional competence, professional competence of the teacher.